

STŘEDOVĚKÁ FORTIFIKACE U RABYNĚ VE STŘEDNÍM POVLTAVÍ

Jiří Marounek
Jan Kypta

V článku je poprvé publikován plán fortifikace, která svou velikostí a charakterem ohrazení jednoznačně spadá mezi středověká sídla nižší šlechty. Fortifikace byla vybudována stranou vesnického osídlení na skalnatém ostrohu nad hlubokým údolím Vltavy. Hlavní komponentou obvodového opevnění je mohutný příkop.

Klíčová slova: střední Povltaví – středověká fortifikace – sídlo nižší šlechty – povrchový průzkum

Medieval Fortification near Rabyně in the Central Vltava Region

The article is the first publication of the fortification plan whose size and character of enclosure clearly belong to medieval settlements of the lower nobility. The fortification was built on a rocky promontory over the deep valley of the Vltava, outside the village. A massive ditch is the main component of the circumferential fortification.

Keywords: Central Vltava Region – medieval fortification – lower nobility settlement – surface survey

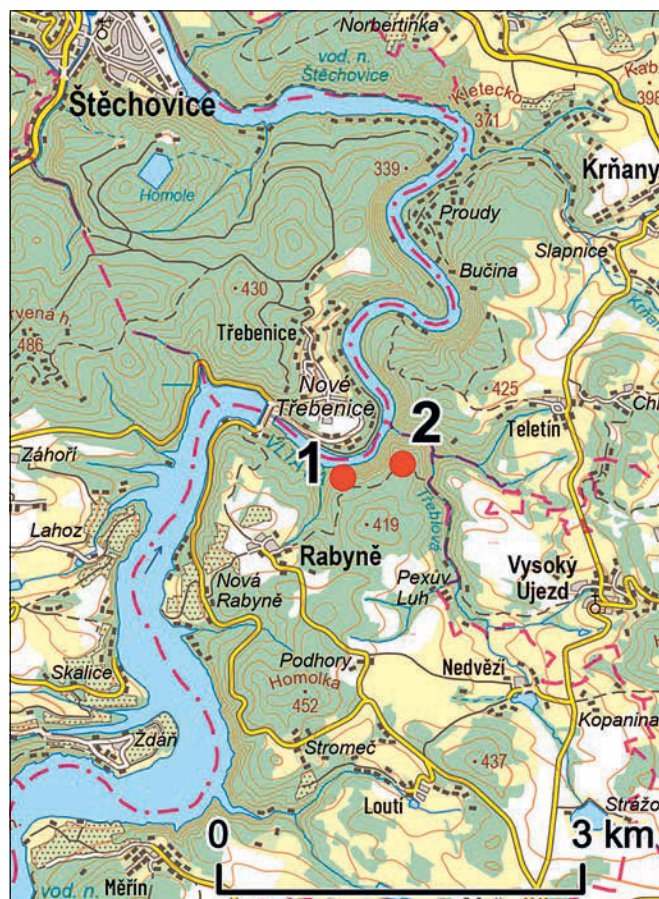
<https://doi.org/10.56112/psc.2023.2.03>

Úvod

Na pravém břehu Vltavy, kilometr po proudu od hráze Slapské přehrady, se vypíná vrch Střeblov. Severně a severovýchodně od vrcholu kopce se nacházejí dvě terénní situace, kde byla předpokládána existence fortifikací (k. ú. Rabyně, okres Benešov). Není naší snahou potvrzení, popř. vyvrácení těchto představ, protože to už v roce 1966 učinil archeolog Jaroslav Kudrnáč, s jehož závěry v zásadě souhlasíme. Chceme především představit detailní plánovou dokumentaci jedné z dotčených lokalit, kterou ve shodě s J. Kudrnáčem považujeme za pozůstatek vrcholně středověkého hrádku / tvrze. Krom toho zpřesňujeme interpretaci druhé lokality, již J. Kudrnáč pouze popřel jakožto pravěké hradiště, aniž by nabídl její bližší vysvětlení.

Patrně prvním, kdo na zdejší lokality upozornil, byl kronikář z blízkého Teletína Vladimír Mühlbach. V roce 1965 o svých průzkumech informoval pracovníka Vlastivědného muzea Podblanicka Vladimíra Malého, který ve stejném roce podnikl základní rekognoskaci lokalit. Malý o své akci publikoval kratičkou zprávu, v níž jednu z lokalit (v poloze „Hradce“) interpretoval jako středověký strážní hrádek a druhou označil za „pravděpodobně výšinné sídliště z období časně doby železné“ (Malý 1966). Dataci druhé lokality nijak nezdůvodnil. Zajímavé je, že autor použil toponymum Hradce, které se nikde jinde neobjevuje, na historických i aktuálních mapách je lokalita označena jako „Hrádek“ či „Na hrádku“. Obě lokality zahrnul pod heslo Teletín, což je blízká obec, ale správnější označení mělo být Rabyně, protože na katastrálním území této vsi se obě zkoumané polohy nacházejí.

V. Mühlbach obeslal i Archeologický ústav ČSAV, načež obě lokality rekognoskoval výše zmíněný J. Kudrnáč, jehož hodnocení je výrazně strážlivější a z našeho pohledu i pravděpodobnější. O terénním průzkumu sepsal nálezovou zprávu (Kudrnáč 1966). Lokalitu v poloze „Na hrádku“ popsal jako tvrzíště vymezené příkopem a zmínil i Mühlbachovu informaci o dřívější existenci zdiva. Ve vnitřním prostoru provedl několik sond, které označil jako půdní vrty. V nich našel „drobné úlomky keramiky či dlaždic a několik uhlíků“. Součástí nálezové zprávy je i schematický plánec vypracovaný V. Mühlbachem (obr. 2). Skica je doprovázena jedním celkovým profilem, který kvůli výrazným nepřesnostem nepublikujeme. K druhé poloze (s domnělým hradištěm) J. Kudrnáč

Obr. 1: Poloha vrcholně středověké fortifikace „Na hrádku“ (1) a domnělého hradiště (2) na katastrálním území Rabyně, okres Benešov (podkladová mapa ČÚZK).

skepticky poznamenal: „Jeví se tam však pouze několik teras a terénních vln – předpokládaných valů. Půdními vrty jsem v nich nezjistil zlomky keramiky, ani uhlíky či jiné nálezy, naznačující jejich umělý původ.“

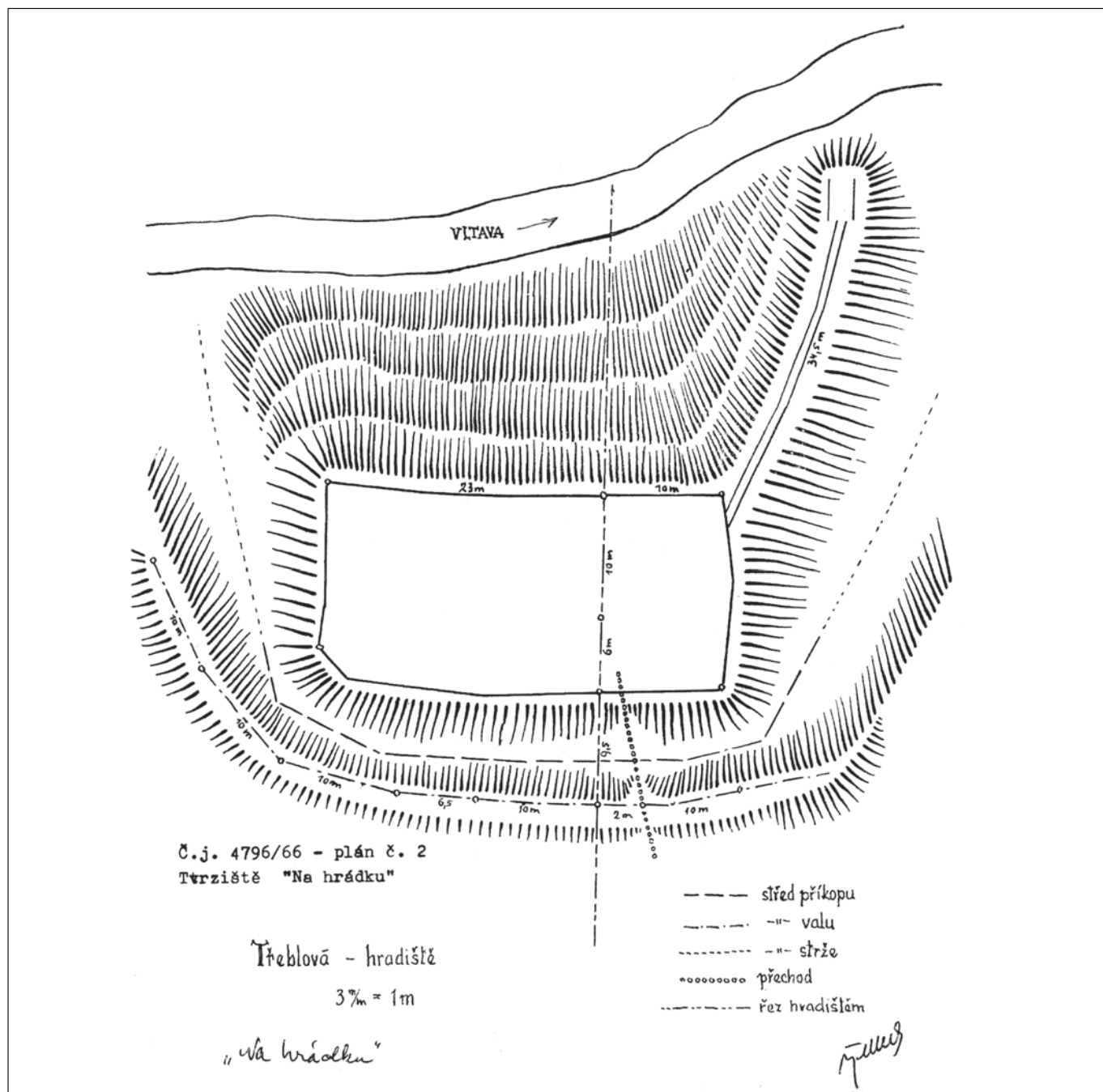
Krátká zpráva o lokalitě byla publikována v periodiku *Výzkumy v Čechách* pod heslem Teletín (Kabát – Slepíčka 1972, 243), s odkazem na výše citovanou zprávu V. Malého.

Příslušné heslo je uvedeno klasifikačním termínem hradiště, ale popisováno je ve skutečnosti tvrziště „Na hrádku“ podle nálezkové zprávy J. Kudrnáče a plánu V. Mühlbacha. Zápis také informuje o nutnosti zjišťovacího výzkumu, jinak nelze (údajně) hradiště datovat. V závorce je uvedeno, že informace poskytl V. Mühlbach, kronikář z Teletína. Máme za to, že došlo k nepochopení, přičemž v popisu byly obě lokality sloučeny. Kvůli této zmatečné informaci se vrcholně středověké tvrziště ocitlo v *Encyklopedii českých hradišť*. Hradiště jsou v tomto soupisu řazena podle katastrálního území, předmětná lokalita je zde ale vedena pod názvem Teletín, nikoliv pod správným názvem Rabyně. Její popis je téměř doslova převzat z hesla ve *Výzkumech v Čechách*, přičemž je na začátku uvedeno, že se buď jedná o hradiště, nebo středověký hrádek, příp. tvrziště (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 312). Paradoxní přitom je, že v trojdílné *Encyklopedii českých tvrzí* lokalita chybí (Svoboda a kol. 1998; 2000; Úlovec a kol. 2005).

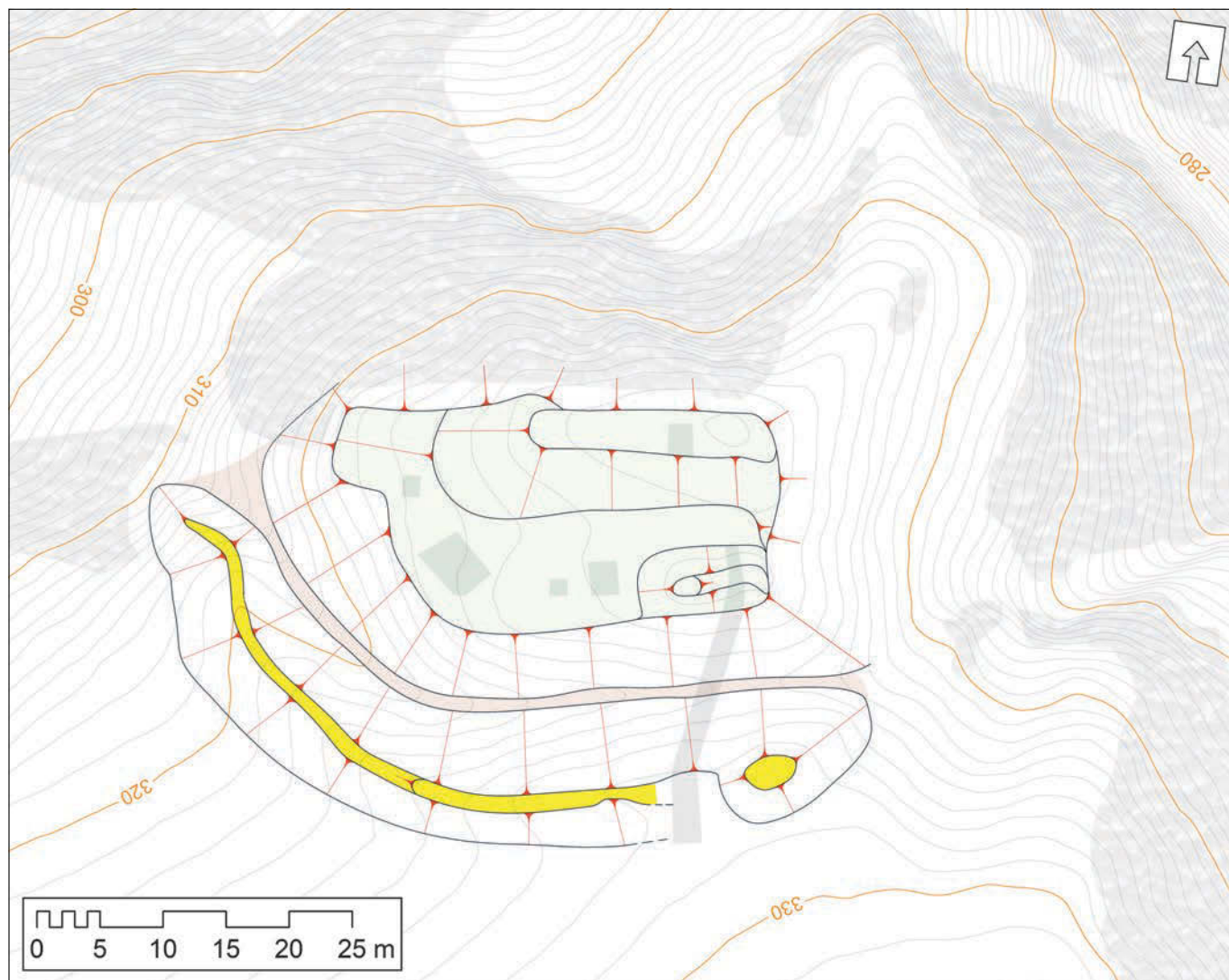
Fortifikace v poloze „Na hrádku“

Fortifikace byla založena na zalesněné skalnaté terénní hraně nad pravým břehem Vltavy. Nad její hladinou je převýšena o 110 m. Granitové skály strmě, v některých pasážích téměř kolmo spadají k řece. Fortifikace byla situována samostatně; od historického jádra vsi Rabyně je vzdálena 750 m vzdušnou čarou, avšak vzhledem k členitému terénu bylo komunikační napojení na okolní osídlení znatelně delší.

Místem, které stavitelé vybrali, se stala drobná terénní výspa na obou stranách ohraničená erozními stržemi. Do nich směřuje šijový příkop, který má půdorysný tvar písmene J. Na vnější straně je příkop lemován valem. Čelní strana západovýchodní orientace probíhá rovně v délce 32 m, poté se na západě obloukovitě stáčí k severozápadu, než se po 18 m vytrácí do erozního zářezu. V přímém úseku je koruna valu víceméně vodorovná, jakmile se val začíná stáčet, jeho koruna

Obr. 2: Fortifikace v poloze „Na hrádku“, plánek vytvořený Vladimírem Mühlbachem patrně v roce 1965, příp. 1966 (archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha; viz Kudrnáč 1966).

Obr. 3: Půdorys fortifikace v poloze „Na hrádku“. Žlutá – koruna náspu; fialová – dno příkopu; zelená – ohrazená plocha; šedozeleň – recentní zásahy; zrnitá textura – skalní výchozy (zaměření J. Marounek – J. Kypta, 2023; kresba J. Marounek).

klesá podobně jako přirozené vrstevnice. Na vnější straně je příkop lemován nízkým náspem, přerušeným v délce 5 m na východní straně. Násep dosahuje výšky 1–2 m, dno příkopu se nachází o 2–4,5 m níže než koruna náspu. Proti vnitřnímu prostoru je dno příkopu sníženo o 3–5 m (obr. 4). Celková délka příkopu je 50 m, násep měl po započtení nedochované části délku 52 m.

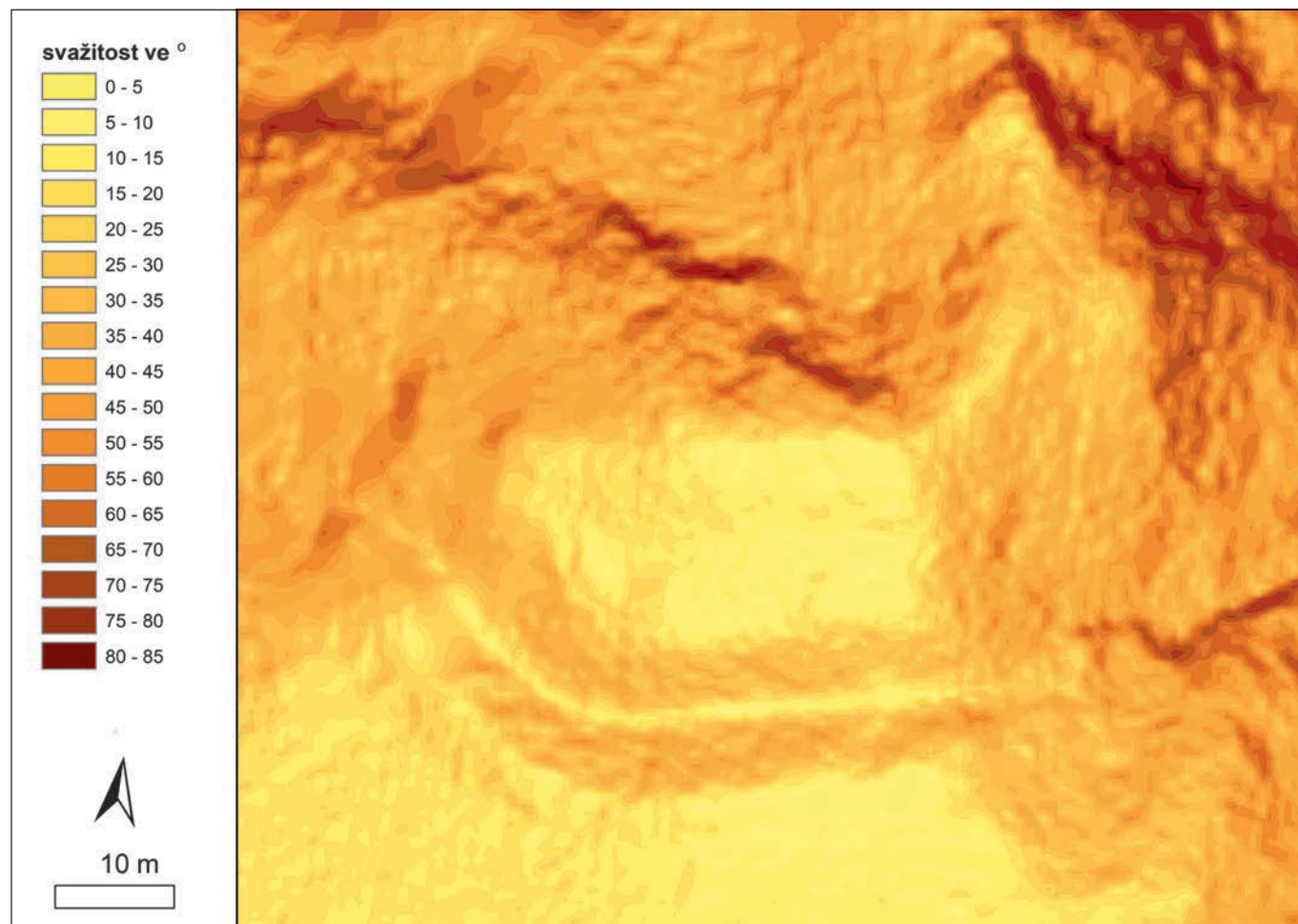
Vnitřní prostor má tvar obdélníku se zaobleným jihozápadním nárožím a s klesajícím výběžkem na severozápadní straně. Západovýchodní osa dosahuje délky 31 m, severojižní 15 m. Vnitřní prostor se dělí na dvě výškové úrovně. Jižní část o rozměrech 28 × 8 m je poměrně rovná, severní část o rozměrech 31 × 7 m se k severu postupně zvedá o 2 m a poté končí skalnatým, téměř kolmým srázem nad řekou. V jihovýchodním cípu vnitřní plochy se nachází drobná vyvýšenina. Na severovýchodní straně, přímo v cípu, sbíhá skalnatý hřebínek o délce 30 m. Hřebínek je zprvu široký pouze 1,5 m, po 20 m se rozšiřuje a člení do dvou výběžků. Severní výběžek o rozměrech 5 × 7 m je ohraničen téměř kolmými skalními stěnami. V prostoru výběžku nepozorujeme antropogenní úpravy. Ani na podobně velké snížené plošině východně pod skalnatým hřebínkem nenacházíme umělé terénní úpravy. Vede tudy úzká cestička, která evidentně míří na dno východního konce příkopu. Spojení cesty s dobou existence opevněného sídla považujeme za vyloučenou, v prudkém svahu by nepochybně erodovala a zanikla, patrně jde o turistickou cestu na skalní

výběžek, který nabízí působivý výhled do vltavského údolí. Je třeba upozornit, že předchozí badatelé sbíhající hřebínek a navazující terénní spočinky také registrovali, zachyceny jsou na Mühlbachově plánu.

V čelní části vnitřní plochy narazíme na několik recentních zásahů do terénu. Především jde o 4 × 3 m velký trampský přístřešek v západní části. Dnes již není udržovaný a postupně se rozpadá, několik decimetrů zasáhl pod povrch terénu. V jeho východním sousedství se nacházejí dvě drobné čtvercové prohlubně, další se nachází severovýchodně. Tyto zásahy patrně můžeme spojit s Kudrnáčovou sondáží, případně nějakou další archeologickou akcí z neznámé doby. Trochu větší, také čtvercové narušení terénu je patrné v severovýchodním cípu vyvýšené severní části vnitřní plochy. Posledním viditelným zásahem do terénu je přístupová cesta, která přerušuje vnější val 4 m od jeho východního zakončení a poté sestupuje po upravené rampě do příkopu. Do vnitřního prostoru vystupuje 2 m od východního okraje a do hloubky 0,2 m narušuje skarpovou stranu příkopu i nevýrazný valovitý útvar nad ním.

Domnělé hradiště

V. Mühlbach a poté i V. Malý předpokládali hradiště, resp. hrazené výšinné sídliště, v prostoru severovýchodního ukončení vrchu Střelblov. Terén zde vytváří ostroh, který svírají

Obr. 4: Fortifikace v poloze „Na hrádku“. Digitální model sklonitosti povrchu terénu, vytvořený z mračna bodů metodou Slope (zpracoval J. Marounek).

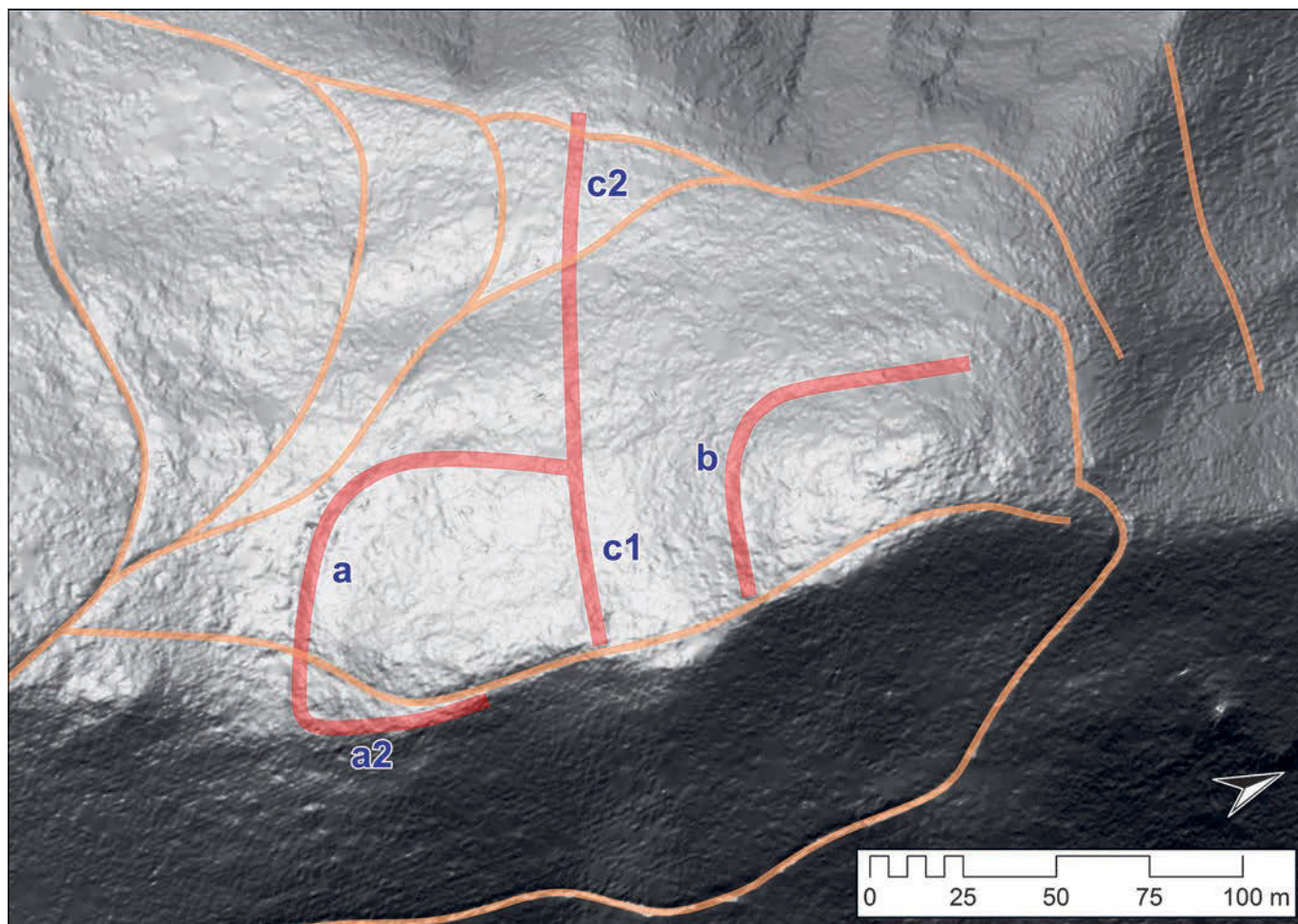
údolí Vltavy a potoka Třeblová. Osa ostrohu směřuje zhruba od jihu k severu. Na západní straně strmě klesá povrch terénu k částečně skalnatému srázu nad Vltavou, kterou ostroh převyšuje až o 150 m. Severní a severozápadní strana je vymezena strmým, také částečně skalnatým srázem do údolí Třeblové, nad potokem je plocha ostrohu převýšena o 100 a více m. Třeblová se pod jihozápadní částí ostrohu stáčí k jihovýchodu a ostroh v této části vymezuje svah do rokle, která sbíhá k potoku. V místě vnějšího z terénních útvarů, který byl považován za možné opevnění hradiště, je převýšení horní plochy nad dnem rokle 32 m a směrem k severu roste. Po rovině je přístupná pouze jihozápadní strana v šířce zhruba 150 m.

Na ploše ostrohu se nachází několik terénních útvarů, které vznikly antropogenní činností (obr. 5). V první řadě jde o cestní síť složenou z cest různého stáří, některé jsou dodnes užívány, jiné jsou nevyužívané a téměř zaniklé. Všechny z dochovaných cest přetínají další z antropogenních útvarů, které V. Malý hypoteticky ztotožnil s relikty pravěké fortifikace. Ve skutečnosti se ale jedná o systém mezních pásů s mezilehlými políčky. Nízké kamenné hřebety, uvažované relikty liniových fortifikací, evidentně vznikly vysbíráním kamení z obhospodařovaných ploch. Pole zanikla dříve, než zanechala otisk v mapách stabilního katastru. V čele ostrohu se nachází pole vymezené kamenným pásem o šířce zhruba 3 m (obr. 5a). Vnitřní plocha je oproti vnější vyvýšena až o 0,8 m. Na západní straně se mezní pás obloukovitě stáčí a kopíruje stejnou vrstevnici, na východní straně se stáčí v pravém úhlu podél okraje ostrohu (obr. 5a 2) a v podobě nízkého tarasu směřuje k severu, kde jej po 40 m převrstvuje novější cesta. Trochu jinou podobu má další mezní pás (obr. 5c 1, 5c 2). Od východního

okraje ostrohu směřuje k západu v podobě kamenného valu, který na východní straně dosahuje výšky až 0,6 m při šířce 5 m (obr. 5c 1). Směrem k západu se jeho výška snižuje a poté, co ho přetínají dvě cesty, se téměř vytrácí. Ve své západní části (obr. 5c 2) nepřevyšuje své okolí a patrný je pouze jako pás kamenů. Posledním z útvarů, který jsme na lokalitě identifikovali, je mezní pás, který obloukovitě vymezuje zaniklé políčko v severovýchodním cípu ostrohu. Vede po vrstevnici podél drobné vyvýšené plochy o výměře 0,28 ha. Je otázkou, zda jsou mezní systémy z jedné časové vrstvy, mezní pás označený písmenem c (obr. 5c) má totiž jinou podobu než obloukovitě vedené pásy (obr. 5a, b).

Závěr

Fortifikace „Na hrádku“ je typickou ukázkou vrcholně středověkého sídla, které můžeme označit za větší tvrz, resp. drobný hrad. Jeho vznik nejpravděpodobněji souvisel s aktivitami nižší šlechty. Vzhledem k absenci datačního materiálu je však prozatím bezpředmětné spojovat existenci sídla se zmínkami o lokální šlechtě. Z podobných objektů, situovaných mimo intravilány, se nabízí jmenovat geograficky nepříliš vzdálené Malé Kolo (Horáková-Jansová 1951, 302), které se nachází ve stejné terénní situaci. V tomto případě vznikl hrádek na místě eneolitického výšinného sídliště. Co se týče velikosti, charakteru opevnění i celkové terénní konfigurace, dosti blízkou analogií je geograficky poněkud vzdálenější hrad Kácov, situovaný nad řekou Sázavou (Durdík 1999, 234). Zde jsou nad povrchem terénu patrné i relikty zdíva. Proto se jeví jako důvěry-

Obr. 5: Údajné hradiště Střeblov, analýza terénních tvarů na podkladě digitálního modelu terénu 5. generace po robustní filtraci metodou multidirection hillshade. Okrová – cesty; červená – mezní pásy (zpracoval J. Marounek).

hodná Mühlbachova informace o zdivu, které ještě v minulém století mělo být patrné na vnitřní ploše námi pojednávaného opevněného sídla. Na závěr je třeba podotknout, že málo známá fortifikace není prohlášena za kulturní památku.

Príspevek vznikl v rámci dlhého cíle I.3 Terénní identifikace a dokumentace vybraných archeologických lokalit a opomíjených archeologických památek v krajině za

pomoci standardních a nových dokumentačních metod výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

Jiří Marounek (marounek.jiri@npu.cz),
Mgr. Jan Kypta, Ph.D. (kypta.jan@npu.cz):
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, Praha 3

PRAMENY A LITERATURA

- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
Horáková-Jansová, L. 1951: Eneolitické výšinné sídliště „Malé Kolo“ na střední Vltavě, Archeologické rozhledy 3, s. 300–304.
Kabát, J. – Slepička, J. 1972: Teletín, in: Výzkumy v Čechách 1969, Praha, s. 213.
Kudrnáč, J. 1966: Rabyně – „Na hrádku“. Nálezová zpráva v archivu Archeologického ústavu AV ČR, Praha, rkp.

- Malý, V. 1966: Zpráva o činnosti archeologického pracoviště Podblanického muzea za rok 1965, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 7, s. 277–278.
Svoboda, L. a kol. 1998: Encyklopedie českých tvrzí I (A–J). Praha.
Svoboda, L. a kol. 2000: Encyklopedie českých tvrzí I (K–R). Praha.
Úlovec, J. a kol. 2005: Encyklopedie českých tvrzí III (S–Ž). Praha.

Die mittelalterliche Befestigung bei Rabyně in der zentralen Moldauregion

Im Artikel wird zum ersten Mal der Plan einer Befestigung, die durch ihre Größe und Charakter der Umfriedung eindeutig unter die mittelalterlichen Sitze des niederen Adels fällt, publiziert. Die Befestigung wurde abseits einer dörflichen Siedlung auf einem felsigen Ausläufer über dem tiefen Tal der Moldau erbaut. Die Hauptkomponente der umlaufenden Befestigung ist ein mächtiger Graben. Im umfriedeten Raum haben sich im Gelände oberflächlich keine Spuren von Bebauung erhalten. Bisläng fehlen Funde, die eine genauere Datierung der Stätte ermöglichen würden. Deswegen können wir sie nur grob von der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts bis zum 14. Jahrhundert einordnen.

Abb. 1: Lage der hochmittelalterlichen Befestigung „Na hrádku“ (1) und des vermuteten Burgwalls (2) auf dem Katastrgebiet Rabyně, Bezirk Benešov (Grundkarte ČÚZK [Tschechisches Amt für Landvermessung und Kataster]).

Abb. 2: Die Befestigung in der Lage „Na hrádku“, Plan, geschaffen von Vladimír Mühlbach offenbar im Jahre 1965, event. 1966 (Archiv des Archäologischen Instituts AV ČR [Akademie der Wissenschaften der Tschechische Republik], Prag; siehe Kudrnáč 1965).

Abb. 3: Grundriss der Befestigung in der Lage „Na hrádku“. Gelb: Kronen der Aufschüttungen, violett: Grabensohle, grün: eingefriedete Fläche, graugrün: rezente Eingriffe, körnig: Felsaufschlüsse (Aufmaß J. Marounek – J. Kypta, 2023; Zeichnung J. Marounek).

Abb. 4: Die Befestigung in der Lage „Na hrádku“. Digitales Modell der Oberflächenneigung des Geländes, geschaffen aus Punktwolke mit der Methode Slope (Bearbeitung J. Marounek).

Abb. 5: Angeblicher Burgwall Střeblov, Analyse der Geländeform auf Grundlage eines Geländemodells der 5. Generation nach robuster Filtration mit der Methode multidirection hillshade. Ocker: Wege, rot: – Zwischenstreifen (Bearbeitung J. Marounek).

(Übersetzung S. Bartilla)